

SUGRĮŽIMAS PRIE HOULDENO: FILOSOFINĖ PERSONAŽO PRIGIMTIES STUDIJA

Saulenė Pučiliauskaitė

El. paštas: saulenep@ktv.satela.lt

Šis straipsnis yra mūsų pastanga kiek įmanoma savarankiškiau ištirti keletą su literatūra susijusių filosofinių problemų. Pirma, tai rašytojo ir personažo santykio problema; antra, literatūrinio personažo tikroviškumo klausimas; ir trečia, literatūros ir tikrovės santykio klausimas. Aptariame ir galimą postmodernistinę šios problemos interpretaciją, peržvelgdami simuliakro sąvoką ir palikdami ją nuošalyje. Nors viso šių problemų lauko mūsų tyrimas ir neišsemia, vis dėlto kaip pastanga nubrėžti jų kontūrus jis yra pritaikomas ir spręsti vidinius žmogaus ir literatūros santykio klausimus.

Pagrindiniai žodžiai: rašytojas, personažas, asmuo, schema, simuliakras, tikrovė.

Žinoma, nuolatinė egzegezė ir kritikos darbų gamyba – apie jau šimtkart išnagrinėtus ir suklasifikuotus rašytojus, tapytojus, skulptorius ir kompozitorius – teikia netvaraus malonumo, mielų reikšmingumo iliuzijų ir, jeigu pasiseka, kokią nors profesinę nišą bei kuklias pajamas įvairiausio būdo antrinėms sieloms (kurgi aš nežinosiu ir nepripažinsiu, kad taip ir yra?).

George Steiner

Šis straipsnis yra kuklus literatūros filosofijos etiudas, kurį vis dėlto reikėtų griežtai atskirti nuo literatūros kritikos pastangų. Taip, mes vėl grįžtame prie Houldeno Koulfildo personažo, su kuriuo susidūrėme straipsnyje „Laiškai Houldenui: filosofinė jaunystės sąvokos interpretacija“¹. Ir šį kartą mums parūpo toks dalykas: kodėl mes kažkada (o, jaunyste) rašėme literatūrinius eseistinius laiškus Houldenui, o ne jo kūrėjui amerikiečių rašytojui J. D. Salingeriui? Taigi pirmoji filosofinė šio straipsnio problema

yra rašytojo ir personažo dialektika. Antroji, bene pagrindinė, šio straipsnio problema yra literatūrinio personažo statusas tikrovėje. Ir trečioji, išvestinė, šio straipsnio problema – literatūros tikroviškumo klausimas. Mes siekiame pateikti ne išpūdžius, bet tyrimą (tačiau gali būti, kad išpūdžiai taps šio tyrimo dalimi). Kad ir kaip būtų, rašome ne specialistams, neabejotinai žinantiesiems tokio tyrimo sunkumus (gal net ir išvadas), o paprastiems skaitytojams, visų pirma – jauniems (dvasia) žmonėms, kurie skaito knygas ir ieško savo santykio su jomis.

Kodėl tokia pastanga gali būti aktuali? Kodėl kažkam gali rūpėti jo santykis su

¹ Žr. Pučiliauskaitė, S. 2007. „Laiškai Houldenui: filosofinė jaunystės sąvokos interpretacija“, *Problemas* (71): 123–134.

literatūros personažų? Mūsų – tiesa, ne visai ankstyvos jaunystės – straipsnis, kai jį peržvelgėme, privertė suklusti ir išiklausyti. Kodėl – taip, *aš* – parašiau Houldenui? Problema pasirodys ne visai keista, jei prisiminsime, kad apie literatūros personažus jos mylėtojai dažnai kalba kaip apie tikrus asmenis, analizuoja jų poelgius, straipsniuose piešia jų portretus, mėgina brėžti jų psichologines gaires ir pan. Tad bandant prisiminti ankstesnę pastangą, išreiškusią save minėtu rašinieliu, problema pasirodo kiek kitoje šviesoje nei kaip tiesiog kova su fantazmais. Ši pastanga turėjo tikslą. Beje, laišakai dažniausiai siekia atsakymo į juos, tačiau mūsų atveju siektas atsakas – būti supraustiems kitų žmonių, kurie taip pat myli literatūrą, myli tiek, kad įsimyli jos herojus. Ir kodėl taip įvyksta, mes bandysime aiškintis dabar ir čia. Taigi galiausiai šio straipsnio tikslas yra geriau suprasti save. Skaitytojams siekiame perteikti ne mūsų savipratos pastangos *turinį*, bet pačią savipratos pastangą. Štai ir sokratiškas tyrimo uždavinys. Jo rezultatą bandysime pateikti straipsnio pabaigoje.

Rašytojo ir personažo dialektika

Iš pirmo žvilgsnio viskas atrodo labai aišku. Štai rašytojas – štai personažas, ir visai suprantamu būdu jie apibrėžia (nusako) vienas kitą. Antai rašytojas kuria personažą, taigi personažas visiškai suprantama prasme priklauso nuo savo kūrėjo. Kita vertus, siekdamas būti įtaigus, rašytojas yra priverstas laikytis tam tikrų taisyklių arba normų, kurios personažą konstituoja iš vidaus. Prisiminkime, ką mums sako žinomų rašytojų išstarmės apie savo sukurtus personažus, kaip antai G. Flaubert'o

frazė „Ema Bovari – tai aš“ arba panašūs A. Puškino žodžiai apie Tatjaną, L. Tolstojaus – apie Natašą Rostovą? Jie kalba apie kitą santykio pusę, būtent apie rašytojo priklausomybę nuo savojo personažo. Regis, patekome į klasikinės dialektikos santykių plotmę, kai nei dalykai, nei jų apibrėžimai yra negalimi atskirai vienas nuo kito. Ar turėtume čia baigti ir paskelbti savotiškas lygiašias?

Pabandykime į problemą pažvelgti iš kito kampo. Panagrinėkime santykius laiko prasme. *Šia* prasme rašytojas yra ankstesnis už savo personažą. Tai taip akivaizdu, kad net neverta plėtoti. Kad ir kada būtų parašytas kūrinys, pirmiau turėjo gimti rašytojas. Gyvybingi personažai (užrašyti, o ne tie, kuriuos susikuria vaikai fantazuodami savo ankstyvojo pavasario metais – kad ir kokie įtaigūs, jie nėra *literatūros* personažai) sukuriami jau seniai išaugus vaikiškus drabužėlius. Tačiau kita vertus – gyvybingi personažai *dažniausiai* gyvena ilgiau, daug ilgiau už savo kūrėjus. Mes iki šiol kalbame apie Emą Bovari ar grafą Montekristą, nors G. Flaubert'as ir A. Dumas seniai mirė. Ir mes kalbame apie juos visiškai nepriklausomai nuo jų sukūrimo aplinkybių, rašytojo biografijos, to meto literatūros tendencijų ir pan. (Žinoma, dėdamiesi specialistais mes *galime* kalbėti ar rašyti, įtraukdami čia paminėtus dalykus, tačiau *mes* (paprastčiausiai – aš taip manau) galime be viso to apsieiti. Paauglys, skaitantis *Grafą Montekristą*, kuo puikiausiai suvoks herojaus motyvus, neturėdamas jokie supratimo apie knygos parašymo kontekstą – o apie to meto visuomenę jį informuos pati knyga. Jaunuolis Emos Bovari dramą suvoks nieko nenuoduodamas apie literatūros mokslą,

o apie visuomenę jį irgi informuos pati knyga.) Vadinasi, galima kalbėti apie personažo gyvavimo laiką nepriklausomai nuo rašytojo asmens ir parašymo aplinkybių. *Esama* tokios vidinės personažo logikos, dėl kurios jis gali būti ilgaamžiškesnis už savo kūrėją. O jeigu yra tokia personažo logika, kuri yra jo ilgaamžiškumo laidas, ji, kaip ir bet kuri kita logika – kaip pati logika – apskritai yra nelaikiška. Tokia yra logikos sąvoka. (Jei norite, galite čia vartoti žodžius „vidinis dėsnis“ arba „taisyklė“.) „Nelaikiškas, bet egzistuojantis“ reiškia amžinas. Vadinasi, empirine arba fizikine laiko prasme („laiko kiekiu“), rašytojas pralaimi kovą su savo personažu tiek, kiek laikas (nors ir begalinis – tačiau rašytojas gyvena daug trumpiau) pralaimi prieš amžinybę. (Arba tiek, kiek paprasčiausias vienetas yra daugiau už paprasčiausią nulį.) Panašiai sako ir J. W. Goethe, išgiedodamas „O tikras menas amžiams pasilieka“ (Getė 1960: 6).

Ar mes dabar turime kaip išvadą įtvirtinti šį rašytojo „pralaimėjimą“? Esą rašytojas sukuria tai, kas jį taip pranoksta, kad jis – rašytojas – tampa nieku (kaip bet koks baigtinis dydis santykyje su begalybe)? Ir turime guostis tik tuo, kad taip rašytojas kažkaip įamžina pats save? Menka kompensacija. Ir ne tik tai. Toks požiūris paprasčiausiai prieštarauja mūsų sveikam realybės jausmui. Juk rašytojas, kuris sukūrė personažą, yra ar buvo *gyvas žmogus*, kuris gyveno, jautė, mąstė, mylėjo, kentėjo, ir tik dėl to sukūrė tokį kūrinį, kuris pretenduoja į amžinumo statusą. O kas yra personažas? Viso labo vaizdinys, fantazmas, kažkas sugalvota ir kalbos priemonėmis išreikšta taip, kad turėtų vieną, atpažįstamą pavidalą.

Net ir jo „gyvenimas“ ateities kartose yra tik fikcija. Taigi personažas – norėtume pasakyti – yra *schema*. Ir kiekviena – nors ir menkiausia – gyvybės apraiška yra svarbiau, įdomiau, svariau už bet kokią schemą. Sveiko realybės jausmo požiūriu schema pralaimi gyvam žmogui tuo pačiu santykiu, kaip laikiškumo prasme kūrėjas pralaimėjo kūriniui.

Susumavę visus ikišiolinius tyrimo rezultatus, vėl gauname „lygiąsias“. Tai ir reiškia tikrą dialektiką. O mūsų manymu, ši rašytojo ir personažo santykių dialektika vyksta tarp sąvokų *asmuo* ir *schema*.

Schema vadiname atpažįstamą vidinę personažo logiką. Tai mūsų pirmasis techninis terminas. Antrasis techninis terminas, kuriuo įvardijame rašytoją – gyvą žmogų, yra *asmuo*. Šios sąvokos padės mums conceptualizuoti ir tvarkyti tolesnę minčių eigą. Ir tegul (mes jaučiame kai kurių išsilavinusių humanitarų pasipriešinimą) mūsų neįgašdina tokia grėslė „schemos“ sąvoka (lyg būtume atsidūrę technikos mokslų srityje). Juk „schema“ – tai nelietuviškas žodis, kurio prasmę suvokiame tik labai siaurai, lyg pagalbininko, sudedant buitinių prietaisų. Graikų kalboje, kuri kažkada buvo ne terminų rinktuvė, o gyva šnekamoji kalba, žodis *σχημα* reiškė daugelį dalykų, kaip antai „kūrimas, gaminimas, gimdymas, elgesys, figūra, forma, išvaizda, sandara, prigimtis, suknelė, būdas, mada, orumas ir pan.“. Artimiausias lietuviškas žodis veikiausiai būtų „pavidalas“, į kurį tilptų ir įpavidalinimo (t. y. formos suteikimo), padarymo iš nieko, išvedimo į buvimą (t. y. gimdymo), ir paprastesnės – išvaizdos ar atrodymo, mados reikšmės. Savajame kontekste, sugriežtindami gyvą žodį ir paversdami jį

savo darbo įrankiu, „schema“ vadinsime pavidalą, neturintį kūniško realumo, bet nepaisant to *kokybiškai apibrėžtą*.

Koks yra tas kokybinis apibrėžtumasis? Tai yra klausimas apie tai, *kas ką nors padaro literatūros personažu*.

Tačiau prieš gilindamiesi į jį pasirenkime, „techniškai“ suformuluodami mums rūpimo dialektinio santykio problematiką.

Rašytojas – tai *asmuo, kalbos priemonėmis kuriantis* (darantis, produkuojantis) *schema*.

Personažas – tai *kalbos priemonėmis sukurta schema, turinti asmens pavidalą* (regimybę).

(Čia gali kilti kai kurie klausimai, kaip antai: „schematiškais personažais“ vadina mi negyvi, mechaniškai literatūriniai vaizdiniai, taip norint pabrėžti lyg ir rašytojo meistriškumo stoką ar tam tikrą „sausumą“. Atsakome: *visi* personažai yra schemas. Tačiau ne visos vienodai įtaigiai sukuria asmens regimybes. Ir tai ne viusomet yra trūkumas. Kartais rašytojo tikslas ir gali būti sukurti „schematišką personažą“, t. y. personažą, panašų ne į žmogų, bet į formulę. Didysis tokios stilistikos pavyzdys yra graikų drama, kurioje veikia personažas-kaukė (išgryninta schema).

Palytėta „stilistikos“ sąvoka taip pat regisi susiliečianti su „schemas“ sąvoka. Stilistika yra schemas sukūrimo *priemonė*, t. y. tikslingas („priemonė“!) rašymo būdo pasirinkimas.

Tačiau čia kyla dar viena problema: kaip galimas asmeniškasis *stilius*? Juk Flaubert’as yra pasakęs „Stilius – tai pats žmogus“? – Visai paprasta: tai *laisvas*, t. y. išoriškai nesąlygojamas, schemas sukūrimo priemonių pasirinkimas, *kiek čia galima kalbėti apie*

rinkimąsi. Tad nuo ko jis priklauso? Nuo *vidinių* priežasčių. Tai asmens problema, iš kurios kyla kūrybos laisvės problema, ir čia mes esame bejėgiai. Tai asmens *buvimo* šaltinis. Tai *kūrybos* šaltinis. Jo neperprato niekas.²⁾

Žengiame toliau. Kaip šios pastabos galioja Salingerio – Houldeneno atvejui? Houldenenas – Salingerio sukurta schema, kuri tikrai turi asmens pavidalą. Apie tai byloja vien tas faktas, jog mes (*aš*) kažkada visiškai spontaniškai atlikome tą literatūrinį aktą, t. y. literatūrinių laiškų rašymą *būtent jam*. Savaiame suprantama, tai buvo stilistikos priemonių pasirinkimas, tačiau tai byloja, jog Houldenenas mums pasirodė *panašus* į asmenį, kuris galėtų tokius laiškus suprasti. Juk mums neatėjo į galvą tokius laiškus rašyti J. Kafkos Jozefui K. (*Procesas*), ar dar geriau – K. (*Pilis*). Šie personažai yra schemas, kuriose gyvo asmens regimybė yra gana silpna (moderniojoje, taip pat ir antikinėje ar klasicistinėje literatūroje tai ne trūkumas). O štai Houldeneno schema turi gyvo asmens bruožų, ir dar tokio asmens, kuriam ne gėda prisipažinti dėl savo silpnumo. Tad šiuo atveju būtų galima net teigti, jog personažo įtaigumas *Rugiuose* *prie bedugnės* pranoksta *rašytojo* asmens įtaigumą. Ir netgi visai nesvarbu, kiek „savęs“ J. D. Salingeris suprojektavo į savo personažą.

(Čia gal ir derėtų įterpti pastabą apie mūsų santykį su M. Bachtino kūryba, nes pati tema, regis, nurodo šiuo klausimu jo pavardę. Kiekvienas, susipažinęs su M. Bachtino kūryba, pastebės, kad mūsų ir tyrimas, ir požiūris visai kitoks, nes mūsų

² Netgi J. Kantas.

tikslas ir buvo rasti *savo* požiūrį. Ir kiekvienas, peržvelgęs mūsų pastangas, supras, kiek M. Bachtino darbas sudėtingesnis, rafinuotesnis etc. Tačiau mums regisi, kad kalbėdamas apie autorių ir herojų, kartkartėmis jis yra nenuoseklus, pastarąjį vadindamas tai tiesiog „žmogumi“ (Bachtin 2002: 191), kas, mūsų požiūriu, yra perdėta ir animistiška, o kartais – „žmogaus įvaizdžiu“ (Bachtin 2002: 386), kas visai priimtina; kita vertus, jo *charakterio* kaip „konkrečios asmenybės visumos“ (Bachtin 2002: 281) samprata, kaip ir „meninės logikos“ (Bachtin 2002: 282) samprata (kuri valdo personažo sukūrimą), mums nesvetima, tik atrasta *post factum*, kai mūsų darbas buvo jau padarytas. Mes netęsėme jo minčių ir jo neinterpretavome, tačiau manome, kad jo darbas vertas atidos. Tačiau teikdami pirmenybę nuosavoms mintims, mes siekėme ir didesnio aiškumo, nes daugelyje puslapių M. Bachtino tekstas turbūt atvirai ir sąmoningai alogiškas. Mūsų požiūris daug paprastesnis, ir personažo, kuris yra rašytojo vaizduotės kūrinys, sukurtas kalbos priemonėmis pagal vidinę logiką mes *nemistifikuojame*).

Sustokime čia ir paklauskime, kas personažą daro įtaigų, t. y. tikrovišką.

Literatūrinio personažo statusas tikrovėje

Neseniai užsiminėme apie „projekciją“. Kodėl ji personažo įtaigumui gali būti visai nesvarbi? Juk atrodo – kas begali būti patikimiau, nei savąjį tyrimą kreipti J. D. Salingerio biografijos studijų linkme ir nagrinėti rašytojo gyvenimo *atspindį* Houldeno personaže? Tačiau tai mūsų nedomina. Perskaitykime knygą tarsi parašytą

bet ko, o personažą gyvybingą kaip tokį. Tai nereiškia, kad J. D. Salingerį mes paliekame nuošalyje. Jis mus domina kaip rašytojas, o jo kūrybos laisvę norėtume įtvirtinti kaip visiškai galiojančią rašyti taip arba kitaip. Mes įtvirtinome, kad jis yra *asmuo*, ir tai yra būtent *tas* asmuo, kuris sukūrė būtent *šią* schemą. (O jei būtų jos nesukūręs, jis mūsų visiškai nedomintų – kam „kišti nosį į svetimus reikalus“?) Tad kuria gi linkme mums kreipti savo mintis?

Pradėkime nuo to, kad Houldenas yra asmens regimybės schema, sukurta žodžiais. Ji sukurta rašant pirmuoju asmeniu. Tačiau tai vėlgi nėra joks „tikroviškumo rodiklis“, o tiesiog literatūrinė priemonė, niekuo nesisiskirianti nuo pasakojimo apie „ją“, „jį“ ar kreipinį į „tu“. Šia prasme mes klausiamo apie bet kokio literatūrinio personažo tikrovę. Ir tai tikrai nėra „raidės“ arba „ženklai popieriuje“. Kur tuomet jos ieškoti? Rašytojo „galvoje“? Bet juk apie personažus kalbame ir juos analizuojame *mes* ir jie jau seniai nėra rašytojo intencijų lygio. Atrodytų, lyg gaudytume orą³. Tačiau juk schema turi būti kažkur nubrėžta. „Kažkur“? Čia mums tyrimo tarytum slysteli koja, ir mes atsiduriame pačiame postmodernistinės filosofijos centre. Mūsų tyrimo laukas lieka kažkur čia pat, visai arti, o mes staiga atsiduriame anaip tol ne V. van Gogho tapytuose daržuose, o urbanistinio „peizažo“ tankmėje. Čia viešpatauja sąvoka *simuliakras*.

Pati artimiausia, „po ranka“ esanti postmodernios filosofijos gramatika siūlo, perša, neatlyžtamai spaudžia pasakyti tokia tezę: „Personažas yra literatūrinis asmens simuliakras“. Pasakėme šį teiginį priversti-

³ Lyg Šventasis Augustinas – laiką.

nai, anaipol nesiekdami staiga apsidžiaugę išdėstyti J. Baudrillardo pateiktą mūsų laikmečio ekspertizę ar jos kritiką (ar galima kritikuoti atvirai „hiperlogišką“ tekstą?). Nes ir rūpi mums anaipol ne „mūsų laikai“. Mums rūpi literatūrinio personažo tikroviškumas. Tačiau sparčiai išpopuliarėjusi *simuliakro* sąvoka mus skatina pasukti į aplinkkelį tam, kad mūsiškė schemas sąvoka nebūtų džiugiai su ja supainiojama (neva atradus, kad tai tas pats dalykas). Nes mūsų atspirties taškas yra kitas. Todėl mes teigiame: „Personažas *nėra* literatūrinis asmens simuliakras“. Personažas yra *schema*. Mūsų rūpestis yra išsiaiškinti simuliakro ir schemas skirtumus.

(Čia neklausama, *ar* ir *kaip* galima derinti tokius nesuderinamus diskursus kaip kuklusis mūsiškis, siekiantis būti bent truputį logiškas, bei tikrai įkvėptas, transformatyvus, didingas J. Baudrillard'o tekstas. Taip, mes bandome „bent truputį logiškai“ išsiaiškinti tai, ką suvokiame intuityviai, būtent kažkokį savosios ir bodriljariškosios jausenos neati tikimą. Nepaisant visos jo šlovės, mes jam nepritariame. Tačiau šiuo atveju svarbiau tai, kad mes manome, jog tarp simuliakro ir schemas esama *skirtumo*.)

Šio palyginimo sėkmė priklausys nuo sugebėjimo paprastai išdėstyti tai, apie ką pats autorius (nes autoriai ir sąvokų kūrėjai *vis dėlto* nenumirė, kad ir ką sakytų postmodernistai – gyvi ar mirę) kalba labai sudėtingai. Tačiau mums regisi, kad viską jo ekspertizėje lemia ši *viena* simuliakro sąvoka. Tad kas yra simuliakras?

Jei mes mąstytime ir kalbėtume daugmaž tradicinės filosofijos terminais, kur brėžiamos daugiau ar mažiau aiškios perskyros (o mes siekiame kalbėti būtent

taip), sakytime: simuliakras yra tikrovės *pamėgdžiotojas* („simuliuotojas“). Jis yra toks darinys, kuris apsimeta tuo, ką pamėgdžioja. Jis apsimeta „tikrove“, nors toks nėra. Todėl galima tarti: tai yra tam tikras pavidalas, kurio referentas yra tikrovė. Jis, sakytime, turėtų pateikti ataskaitą tikrovei už savo buvimą būtent tokiu. Taigi tai yra tikrovės modelis! (Štai mes apsidžiaugiamė.) Tačiau tradicinė logika čia ir baigiasi, nes nubrėžtas santykio vaizdinys yra būtent tai, kas *nėra* J. Baudrillard'o simuliakras. Baudrillard'o simuliakras yra toks modelis, kuris ne tik pamėgdžioja tikrovę, bet ir ją *ištumia*, užima jos vietą. Tai toks tikrovės modelis, kuris niekam neteikia ataskaitos už savo buvimą tokiu. Ir visa bėda, kad niekas neskiria, ar tai yra tikrovė, ar jos pakaitas. Štai šis neskyrimas būtent ir yra problema bei didžiausia postmodernios sąmonės liga. Simuliakras – tai yra postmoderni „tikrovė“ – yra „referentą praradęs modelis“ (Baudrillard 2002: 94). Taigi tai galiausiai reikštų, jog „niekas nieko nežino“, ir pats klausimas apie tikrovę praranda prasmę. Modelio ir tikrovės ribos tarpusavyje susilieja, o tradicinė binarinė (teigimo ir neigimo) logika lieka nuošalyje.

Čia mūsų kritikas tik apsidžiaugtų: juk pati šio straipsnio autorė serga šia „postmodernios sąmonės“ liga! Kodėl literatūriniai personažai ją domina labiau nei rašytojai?

Atsakome: *visa, kas yra parašyta ar būtų parašyta, yra literatūrinės priemonės, ir asmuo, norintis rašyti, mąsto literatūrinėmis priemonėmis*. Tačiau tai nereiškia, kad tikrovė kažkur pradingo.

O dabar – apie simuliakrą ir schemą. Tai yra du būdai mąstyti apie literatūrinį perso-

nažą, ir mes juos patikrinsime, panašiai kaip matuodamiesi tikriname batus.

Mąstydami simuliakro sąvoką keičiame sąvoka „modelis“, nes simuliakras ir yra tikrovės modelis, tik praradęs savo referentą (atitikmenį arba nuorodą). Tad kas gi yra modelis ir kas yra schema?

Pasitelkime pavyzdžių. Skulptūros modelis yra, pavyzdžiui, mažas, molinis arba plastilininis, tačiau *užbaigtas* jos *projektas*. Skulptūros schema (keistai skamba) galėtų būti, pavyzdžiui, jos anatominės sandaros, svorio centrų ir proporcijų *brėžinys*. Šia prasme modelį tikrai būtų galima palaikyti skulptūra, net jeigu būtų sunaikintas jos referentas – monumentalni marmurinė skulptūra. Tačiau schemas supainioti su tikrove *neįmanoma*, nes ji neturi tokių *pretenzijų*. Jos tikslas – pateikti *įvadą* į būsimą ar galimą dalyką: kaip jis galėtų arba turėtų būti sudarytas. Schema niekada – *niekada* – negali būti palaikyta „pačiu dalyku“. Sakytume, tai tik brėžinys knygelėse, kurias reikia nuspalvinti. Ji yra tikrovės *kontūras*. Vadinas, kai modelis pretenduoja „būti tikrove“, schema yra tai, kas reikalauja tikrovės kaip *prielaidos*.

Tad kas gi yra literatūrinis personažas: modelis ar schema? (Be abejo, čia esame šališki, kaip ir kiekvienas ginantis *savo* poziciją). Modelis yra užbaigtas savyje tikrovės pakartojimas ar pirmavaizdis (kaip antai skulptūros modelis, pagal kurį bus daroma skulptūra). Taip pat jį galima laikyti menininko „galvoje“ esančio sumanymo atvaizdu. Tačiau joks literatūros personažas nėra tokiu būdu užbaigtas dėl empirinio skaitomo teksto pobūdžio: mes jo *nematome*. (Žinoma, būtų galima pasakyti, kad personažo konstravimas ar auginimas

mūsų sąmonėje kai kuo – ir labai svarbiu – skiriasi nuo skulptūros modelio. Personažą suformuoti padeda *laikas*, kai skulptūra yra visa vienu metu. Bet įsižiūrėkime atidžiau: perskaitę literatūros kūrinių, apie personažą mes taip pat galvojame kaip apie nelaikišką, savotiškai idealią visumą. Kita vertus, tam, kad gerai suvoktume skulptūrą, reikia ją *apeiti*, o tam reikia laiko. Todėl meno kūrinių laikiškumo problemą kol kas išleiskime iš akių.) Skaitydami literatūros kūrinių, skaitome sakinius, kurie mums piešia tam tikrą paveikslą, tačiau jį piešia ne pati knyga („raidės, kurias matome“), o mūsų *vaizduotė*. Modeliui priimti, įvertinti ir suvokti vaizduotė nereikalinga. Jis ekspozicijai ar „tikrovei“, lieka jos ekspozicija. (Anot J. Baudrillard'o, mes ir gyvename ne tikrovės, o jos ekspozicijų pasaulyje – tiksliau, *jis* gyvena). Literatūros personažo „tikrovės“ „sudaužyti“ neįmanoma. Nes ši tikrovė – na, *pagaliau* – glūdi *mumyse pačiuose*. Rašytojas pateikia schemą, o mes ją užpildome. Modelio užpildyti neįmanoma. Taigi ten, kur, anot J. Baudrillard'o, išnyksta tikrovė ir lieka tik trikdantis jos prisiminimas (ne labai ir žinantis, ką prisiminti), mūsų atveju lieka *kūrybingas suvokėjas*. O jis yra kūrėjo adresatas. Ir tarp jų vyksta mainai.

(Ar čia reikėtų pasakyti, kad pasinėręs į laikmečio diagnostiką ar kažką panašaus į fenomenologinį jo aprašymą Baudrillardas prarado save patį? Kad jį „surijo“ laikmetis? Bet juk tai Hegelio filosofija, tik be istorinės asmenybės kulto! Ir štai čia mes jam nepritariame. Ne tik filosofijoje, bet ir pačiame gyvenime nereikia prarasti savęs paties. Tuomet ir nebus pasaulyje taip baisu, kaip jis rašo.)

Taigi – ar pastebėjote? – mes, nagrinėdami literatūros personažo tikroviškumą, priėjome prie *mainų* sąvokos. Ir šie mainai vyksta tarp dviejų *asmenu*: kūrėjo (rašytojo) ir suvokėjo (skaitytojo). Jų sąveikoje gimsta personažas. Rašytojas pateikia schemą, skaitytojas ją užpildo. Puikus tokios sąveikos pavyzdys, matomas „aiškiai ir ryškiai“, yra ekranizacija. Prisiminkime, kaip režisieriai kviečiasi rašytojus į aktorių atrankas jų kūrinių ekranizacijoms. Čia rašytojas ir režisierius, kuris yra ir skaitytojas, drauge *derina* savo paveikslus. O aktorius kuria „vaizdą“, kuris *įtikina* (žr. Stanislavskis 1957: 46) kaip to personažo paveikslas. Tad galbūt galima kalbėti apie kažką panašaus į *kolektyvinę vaizduotę* (panašiai kaip „kolektyvinę sąmonę“, kurios laikas galbūt jau praėjo)? Mes norėtume įtvirtinti šią sąvoką, kuri regisi visai natūraliai išplaukianti iš „vidinių vaizdinių mainų“ galimybės.

Trumpai apibendrinkime savo tyrimo rezultatus. Mes bandome nagrinėti literatūros personažo tikroviškumą. Nustatėme, kad personažas gimsta vidiniuose dviejų neabejotinų „tikrovių“ – rašytojo ir skaitytojo – mainuose. Šių mainų loginė prielaida regisi esanti *kolektyvinė vaizduotė*. Mes norėtume ją „įkurdinti“ žmogaus *dvasioje*. Taip, toje dvasioje, apie kurią įvairiais būdais kalbama jau kelis tūkstančius metų. Ją mes norėtume gražinti į rimtą filosofinį diskursą. Bent kaip užuominą.

O dabar trumpai apie personažo įtaigumą. Įtaigus personažas yra schema, turinti įtikinančią asmens regimybę. Daugelis rašytojų norėtų sukurti tokius personažus; personažus, kurie „įtikina“. Ar čia kalbama apie psichologinį įtaigumą? Dažniausiai (t. y.

tuomet, kai rašytojui rūpi ne idėjos ar jausenos perteikimas, tuo tikslu tik *integruojantis* veikėjus į bendrą kūrinio kūną, bet patys veikėjai, jų vidinis pasaulis ir pan.) – taip. Ir Houldeno atveju (dabar kalbėsime apie jį) yra panašiai. Visa knyga telkiasi ne tiek apie įvykius, kiek rodo Houldeno *požiūrį* į tuos įvykius. Tam tikra prasme tai introspektyvi knyga: vaikino pateiktas savo pojūčių, jausmų, minčių tyrimas. Visa tai pavaizduota labai paprastai, tiesiogiai ir tikrai „įtikinamai“; čia nieko naujo. Tai pavyksta daugeliui rašytojui. Tačiau mes dabar norėtume užčiuopti ir kitą, kur kas jautresnį, atspalvį. Psichologinis įtaigumas yra *viena*; bet nepamirškime, kad psichologija yra priešasčių ir pasekmių principu grindžiamas mokslas. Psichologizmu paremti personažai įtikina, kai elgiasi pagal priešastingumo dėsnius. Tuomet mes tikrai turime ryškiai, charakteringai nupieštus paveikslus, kuriuos nors kabink ant sienos. Mes juos *suprantame*. Tačiau Houldeno atveju yra kitaip, ir mes norėtume išryškinti tam tikrą *nepsichologinį*, o – taip, taip – galbūt nekonfesiškai religinį įtaigumą, kuris, jei esame pakankamai jautrūs, gali pataikyti į pačią širdį ir galbūt net ką nors mumyse pakeisti. Čia tikrai galima kalbėti apie tikrą *metafizinę* asmens regimybę. Metafizinę *asmens* regimybę, prisimenant I. Kantą, savo *Praktinio proto kritikoje* teigusį, kad asmens esmė yra *laisvė*. Houldenas savaip sulaužo priešastingumą.

Būtų galima pasakyti, kad tai tik paaugliška retorika. Tačiau mes žinome, *kokia* gali būti paaugliška retorika. (Pats J. D. Salingeris nevengia stiprių žodelių.) Vis dėlto Houldeno žodžių pasirinkimas padaro tokį išpūdį, kad tampa ne vien paaugliško

sąmojingumo pavyzdžiu, bet sykiu ir tikro žmogaus paveikslu. Naktį, sumuštas savo kambario draugo Stredleiterio, Houldenas nueina paprašyti nakvynės pas *tikrai* įkylusių kaimyną vaikinų bendrabutyje – Eklį. Houldeno elgesys su Ekliau tą pačią dieną yra tikras šventos kantrybės ir mandagumo pavyzdys. Ir štai naktį Houldenui prireikia bent minimalaus žmogiško artumo. Eklis nenori leisti jam permiegoti tuščioje savo kambario lovoje. Natūraliausia šioje situacijoje (kaip mums atrodo) būtų tiesiog Eklį iškeikti arba ir kiek subtiliau „parodyti jo vietą“. Houldenas reaguoja kitaip:

Rupūs miltai! Šito tikrai nesitikėjau. Ištiesiau ranką sėdėdamas ant grindų ir patapšnojau kvaišeliui per petį.

– Tu esi genijus, Ekliuk, – sakau. – Ar žinai, kad tu genijus? (Salinger 1999 : 64)

Neketiname perrašinėti visos knygos, tačiau subtilių dalykų mėgėjams rekomenduojame patiems pasiskaityti ir įvertinti situaciją. O mūsų problemai – personažo tikroviškumo problemai – tai turi poveikį, kurį nusakytume šitaip: personažo tikroviškumą lemia toks proveržis, kuris jį padaro mums *aktuali*. Aktualumą norėtume nusakyti ne tik kaip daromą mums *įspūdį* (taip irgi yra), bet ir kaip mums pateikiamą *uždavinį*.

Sustokime, nors būtų galima eiti dar toliau – tyrinėjimo laukas dar tik apmestas. Tačiau susimąstykime apie tai, kodėl Aristotelis pirmąją *charakterio* savybę, būtiną tragedijos – taigi aukštojo meno – žanrui, apibūdino kaip *taurumą* (Poetika 1454 a) (Aristotelis 1990 : 296). Kas tai yra; kokias formas tai gali įgyti; kaip ši savybė transformuojasi kituose literatūros žanruose? O gyvenime? Pagalvokime patys sau.

Savęs supratimo pastanga, kurios siekėme, čia surado atspirtį: mes supratome, kodėl sumanėme savo „Laiškus Houldenui“. Dėl cituotos vietos. Galbūt šis asmens proveržis yra vienas geriausių dalykų, būdingų paties J. D. Salingerio asmeniui, tačiau to mes nežinome.

Literatūros tikroviškumas

Houldenas mums *aktualesnis* nei J. D. Salingeris, todėl skubame bent trumpa žinute pranešti, kad literatūra *tikrai* veikia, jos laikas nesibaigė, ji yra svarbi. Ir tai yra *vienas* iš jos „statusų tikrovėje“: mes skaitome, ji mus formuoja, mes kalbamės ir rašome apie ją, dalijamės savo *įspūdžiais*, giriamo ir peikiame įvairius rašytojus. Kokio dar *kito* tikroviškumo iš jos reikalauti? Jei iš jos nereikalausime per daug, viskas bus „savo vietose“. Tačiau kartais pasitaiko pastangų, kurios norėtų sutrikdyti tokį sklandų „skaitančio žmogaus“ gyvenimą. Visi žinome, kaip Platonas išsigando grožinės literatūros, išvelgęs joje kažkokią grėsmę „tikrajai būčiai“. (Tarsi suaugęs žmogus būtų nepajėgus skirti, kas ir *kaip* yra „tikra“). Tad paklauskime apie literatūros tikroviškumą.

Ką paprastai vadiname „tikroviškumu“? Ar seną filosofinę koncepciją, vadinamą „atitiktimi faktams“? *Kokiems* faktams? Grožinės literatūros formų tikrai esama labai įvairių; tačiau grožinės literatūros *sqvoka* sako, kad joje svarbiausia *ne* faktai (tokiu atveju turėtume skaityti kriminalines kronikas). Tad kas joje yra svarbiausia? Pagal pavadinimą – *grožis*? O kas tai yra grožis? Mūsų tyrimui gresia skrydis į dausas, o mes norėtume stovėti ant žemės.

Ir, stovėdami ant žemės, skaitome filosofą, garsajame Rafaelio paveiksle *rodantį* į

žemę – tą patį „Poetikos“ autorių Aristotelį. Garsiajame fragmente, teigiančiame, kad „poezija yra filosofiškesnė ir kilnesnė už istoriją, nes ji labiau atskleidžia bendruosius dėsningumus, o istorija – pavienius įvykius“ (Poetika 1451b) (Aristotelis 1990: 289), galima išskaityti tam tikrą tikrovės problemos traktuotę. Antai sakoma, kad *faktai* – t. y. įvykiai – yra tik savotiškas luobas, po kuriuo slepiasi tikrovės *dėsniai*. Vadinasi, faktų *konstatavimas* jokių būdu neišsemia *tiesos* sąvokos, o yra tik paviršutiniška jos interpretacija. Niekas neneigia istorikų ar kriminalistų darbo vertės, tačiau – tikėtina – ir jie kažkodėl kartais skaito grožinę literatūrą ar žiūri jos ekranizacijas. *Kodėl? Ogi todėl* – „skaitome sąvoką“, – kad grožinė literatūra mums pateikia tiesioginę prieigą prie žmogiškosios tikrovės dėsnų, atskleisdama ją gražiomis kalbos priemonėmis arba „gražiu kalbos būdu“. Vadinasi, tikrovė yra *arčiau* rašytojo nei mokslininko, o kūriniai – t. y. pati prieiga arba literatūros menas – *arčiau* mūsų nei patys rašytojai. Nes juose pateikiamas tikrovės koncentratas. Ir būtent todėl mes kartais taip skausmingai ar kritiškai į juos reaguojame, kai jie mums nepatinka. Mums nepatinka ta tikrovės forma, kurią jie norėtų savimi perteikti. Mums kartais atrodo, kad jie klysta. Ir štai kodėl taip mėgstame tuos, kurie mums iš tiesų artimi. Nes skaitymas – tarytum kova. O žmogiškoji tikrovė neturi vieno pavidalo; tiksliau, įvairūs jos pavidalai kovoja mums – trokštančiuose ją pažinti – dėl dėsnų statuso.

Šia proga norėtume prisiminti maždaug prieš 15 metų vieno garsaus Lietuvos filosofo, būtent prof. T. Sodeikos, pasakytą mintį, kuri galioja ir literatūrai, nes literatūrai

daugiausia sudaro „pasakojimai“ – tiesa, labai įvairūs:

Pasakodami mes *artikuliuojame* pasakojamąjį dalyką. Šitai darome išryškindami tai, kas *mums* svarbu, ir praleisdami tai, kas mums nereikšminga. Todėl pasakojimas yra ne paprastas tikrovės atspindys, bet greičiau jos atgaminimas, t. y. mūsų aktyvumo išraiška. Papasakotas pasaulis yra racionalus pasaulis kaip tik todėl, kad mes patys jį pasigaminame „pagal mūsų paveikslą ir panašumą.“ Pasakotojas *visuomet* (net tada, kai jis pretenduoja į „grynų faktų“ pateikimą) yra pramanytojas, pasakojantis „nebūtus dalykus“, nes tai, kas buvo, ar tai, kas yra, buvo ir yra anapus pasakojimo tylinčioje tyloje. <...> „Papasakotas pasaulis“ yra „padarytas pasaulis“, ir tik toks jis atrodo mums racionalus“ (Sodeika 1993: 39, 40).

Čia negvildensime minties, kad ne *visa* grožinė literatūra yra pasakojimai (straipsnio autorius tai kuo puikiausiai supranta). Apsistosime prie minties, kad „pasakojimai“ – kaip regisi autoriui, „racionalizuoja tikrovę“, ir tai jam regisi „blogai“. Bet *kodėl? Ir kodėl tikrovė* – kokia ji yra „savyje ir sau“ (ar tai ne klaidinanti išraiška?) – jam atrodo neracionali ar iracionali, ar pagaliau nežinia kokia? Iš kur jis gavo šią idėją? Juk daugelis dalykų sakytum rodo, kad tikrovė yra protinga! Taip, tai Aristotelio, scholastų (ir pan.) pozicija, tačiau ne tik. Įsižiūrėkime į kalbos veikimą⁴. Įsižiūrėkime į savo veiksmų motyvus. Planavimo ir numatymo atvejus. Žinoma, čia užsimezganti diskusija gali trukti ilgai, tad mes čia norėtume tik pabrėžti tokią mintį: prof. T. Sodeikos išvalga apie „tikrovės iracionalumą“ atrodo kaip atradimas; kaip nušvitimas; tačiau taip

⁴ Šiai išvalgai plėtoti šiame darbe stokojame vietas.

nėra. Nes – norėtume paklausti – kokių būdu jis *sužinojo* apie šį dalyką? Tačiau jeigu jis *sužinojo*, tuomet tikrovė yra *protinga*.

Savipratos *summa*

Apibendrinkime šį etiudą. Jo pradžioje teigėme, kad jis – tai savipratos pastanga. Taigi mes supratome:

- a) „Laiškai Houldenui“ buvo literatūrinis atsakas į literatūrą: filosofinę ir grožinę. Turbūt vienintelė *filosofija* ir ją suprantantys žmonės gali toleruoti ir suvokti tokio pobūdžio žaidimą.
- b) Literatūra mums, žmonėms, yra svarbi. Tai gyvo gyvenimo ir mąstymo vieta.

LITERATŪRA

- Aristotelis, 1990. Poetika, in *Rinkiniai raštai*. Vertė M. Ročka. Vilnius: Mintis.
- Bachtin, M. 2002. *Autorius ir herojus*, vertė D. Kovzan. Vilnius: Aidai.
- Baudrillard, J. 2002. *Simuliakrai ir simuliacija*. Vertė M. Daškus. Vilnius: Baltos lankos.
- Getė, J. V. 1960. *Faustas*, vertė A. Churginas. Vil-

- c) Tai yra būdas suprasti save; tai priemonė pagyti nuo sielvartų. *Kodėl* taip yra? *Kodėl* kažkieno kažkada parašytas žodis mums gali pagelbėti ne blogiau nei ištartas gyvai? *Kodėl* mums gali pagelbėti *pats* rašymas? Tai žmogaus dvasios gyvenimo mįslės.
- d) Nujaučiame, jog atėjo metas – po viso postmodernizmo šėlsmo, jau tampančio istorija, – *grįžti* prie šios dvasios gyvenimo.

Ir:

- e) Tam mes turime grįžti prie tikrovės ir jos paieškų. Literatūroje ir kitur. Nes literatūra nepanaikina tikrovės, o tik suteikia mums jos išraiškos galimybę.

- nius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- K. Stanislavskio *pokalbiai*. 1957, vertė V. Drazdauskas. Vilnius: Pergalė.
- Salinger, J. D. 1999. *Rugiuose prie bedugnės*, vertė P. Gasiulis. Vilnius: Alma littera.
- Sodeika, T. 1993. *Filosofija anapus pasakojimo, Naujasis židinytis* (9): 37–53.

RETURN TO HOLDEN: PHILOSOPHICAL ESSAY ON THE NATURE OF FICTIONAL CHARACTER

Saulenė Pučiliauskaitė

S u m m a r y

This article is our attempt to investigate, as independently as possible, some philosophical problems concerning literature. First, it is the relationship between the writer and the literary character; second, it is the reality of a literary character, and third – it is the relationship between literature and reality. During our discussion, we come across its possible interpretation in the postmodern context, namely the concept

of *simulacrum*, and leave it behind. And even though our investigation does not exhaust all the field of study, as an attempt to draw its shape it can be applied to solve some internal questions concerning man's relation to literature.

Keywords: writer, literary character, person, scheme, reality, simulacrum.

Įteikta 2009 08 20